

Stereotyper, fordomme og diskriminering.

At have stereotype opfattelser vil sige, at man forbinder bestemte grupper af folk med visse træk. **Stereotyper** kan opfattes som en slags underforstået (implicit) personlighedsteori, som går på en hel gruppe. Man kan beskrive dem som 'billeder i vores hovede', eller '**kognitive skemaer**', og de kan i princippet være både positive og negative. Stereotype forestillinger ser ud til at udgøre en stor del af vore fordomme om andre grupper, og i den sidste ende kan det lede til racisme, dvs. aktiv handling mod bestemte grupper. I mange kulturer er stereotyper af andre grupper gennemført negative og har eksisteret igennem århundreder - ofte uden at ændre sig. Når man tænker på, at socialiseringen af næste generation finder sted indenfor denne kulturelle ramme, forstår man, at etniske konflikter kan være langvarige. Udover økonomiske og historiske analyser kan en psykologisk tilgang give en forståelse for vigtige psykologiske processer i diskriminering og etniske konflikter.

Stereotype forestillinger er et resultat af kategorisering, og det bliver ofte en del af den enkelte persons mere eller mindre automatiske måde at tænke på i form af 'kognitive skemaer'. Iflg. kognitive psykologer er viden organiseret i kognitive skemaer, som aktiveres når vi forholder os til omverdenen. Kognitive skemaer indebærer bl.a. kategorisering, som er en helt normal kognitiv proces, som bl.a. viser sig gennem sproget (fx tysker, hund, kvinde, elev). Som regel forbindes de enkelte kategorier med yderlige oplysninger, fx hvad de gør, og hvordan de er – altså en form for evaluering. Dermed følger en hel pakke (kaldet et kognitivt skema) om bestemte fænomener og oplevelser. Sådanne kognitive skemaer om andre mennesker hjælper iflg. kognitive psykologer med at forudsige, hvad vi kan forvente af andre mennesker. Det kaldes af psykologer for underforståede (implicite) personlighedsteorier. Vi ser noget og ved med det samme, hvad det er, og hvad vi mener om det. Denne proces gør det nemmere at handle i hverdagen, fordi vi ikke skal forholde os bevidst til alt det, som vi oplever. Imidlertid er det også med til at tænkning sker *automatisk* i forhold til eksisterende viden – oftest uden at folk er bevidste om det. Kognitive skemaer er med til at forenkle kompleks social information ved at placere folk i *kategorier*. Dernæst bekræftes disse 'skemaer' ofte i den daglige interaktion mellem grupper, fx gennem folks samtaler. Stereotype opfattelser er stærkt forenklede og generaliserede kognitive skemaer, og disse opstår ikke automatisk sådan som kategorier. Imidlertid er stereotype opfattelser ofte svære at udrydde, fordi folk har en tendens til 'ubevidst' at afvise information, som kunne sætte spørgsmålstegn ved deres eksisterende opfattelser.

Stereotyper omfatter altså både den underforståede personlighedsteori som er nævnt men også hvad man kalder 'illusoriske korrelationer', dvs. at man forbinder bestemte træk med bestemte grupper og personer, fordi de tilhører en bestemt kategori.

Processen omfatter flg.

1. **Kategorisering:** Man sætter en person i en bestemt gruppe (fx på baggrund af udseende, køn, race mm). Eks. Han er muslim.
2. **Stereotyp** opfattelse følger: Den pågældende kategori har de samme træk. Eks. Alle muslimer er voldelige.
3. **Illusorisk korrelation:** Fordi personen nu er kategoriseret, mener vi at vedkommende har de samme træk som resten af gruppen. Eks. Han er voldelig.

En sådan følgeslutning kan man uden tvivl nikke genkendende til fra pressens daglige referater af forskellige personers udtalelser.

Stereotype forestillinger om andre grupper i samfundet er af gammel dato. Man kan læse biblen for at finde eksempler, men man kan som sagt også åbne dagens avis. Et af de mest kendte og tidligste undersøgelser af etniske stereotyper fandt sted i USA i 30'erne.¹ 100 studerende fra Princeton University blev præsenteret for en liste af etniske grupper (amerikanere, jøder, negre, tyrkere, tyskere, kinesere, irlændere, englændere, italienere og japanere). De blev bedt om ud fra en liste over forskellige træk om at tilføje de mest karakteristiske for hver etnisk gruppe. Formålet med undersøgelsen var at finde ud af, om traditionelle sociale stereotyper, som man typisk så i medierne, kunne observeres hos disse Princetonstuderende. Og det kunne man. Især med hensyn til de ret negative stereotyper. En af de mere foruroligende ting var, at ingen af de studerende havde personlig kontakt med de etniske grupper, som de skulle vurdere. Tilsyneladende havde de absorberet sådanne billeder af disse grupper gennem medierne, dvs. de havde forbundet bestemte etniske grupper med særlige træk gennem den proces, som kaldes 'klassisk betingning'. Hvis en bestemt gruppe altid karakteriseres som 'snu' eller 'intelligent' i medierne, vil mange komme til at forbinde den gruppe med netop disse karaktertræk uden at tænke over det. De lærer simpelthen, at sådan er den gruppe. En anden ting som skal med i en kommentar til denne undersøgelse er, at det i 1930'erne var helt almindeligt at have stereotype forestillinger og fordomme om etniske grupper i USA, og man skammede sig ikke over det.

I 1951 gentog en anden forsker undersøgelsen med en ny gruppe studerende fra Princeton, og denne gang var fordommene ikke helt så udtalte. Samtidig udtrykte en del studerende irritation over at skulle lave den slags generaliseringer. I 1969 gentog Karlins² undersøgelsen. Der var igen mange studerende, som udtrykte utilfredshed med at skulle udføre opgaven, men der var til gengæld en større overensstemmelse mellem de træk, de forbandt med de forskellige grupper. Og der var en stor overensstemmelse med resultaterne fra den oprindelige undersøgelse fra 1951. Måske var der tale om en genopblussen af sociale stereotyper, men denne gang i retning af mere positive stereotyper.

En skematisk oversigt over undersøgelsesresultater over perioden 1933-1967

Gruppe	1933	1951	1967
Amerikanere	Flittig Intelligent Materialistisk Ambitiøs Progressiv	Materialistisk Intelligent Flittig Forlystelsessyg Individualistisk	Materialistisk Ambitiøs Forlystelsessyg Flittig Konventionel
Japanere	Intelligent Flittig Progressiv Snu Udspekuleret	Efterabende Udspekuleret Ekstremt nationalistisk Forræderisk	Flittig Ambitiøs Effektiv Intelligent Progressiv
Jøder	Snu Pengebegærlig Flittig Grisk Intelligent	Snu Intelligent Flittig Pengebegærlig Ambitiøs	Ambitiøs Materialistisk Intelligent Flittig Snu
Negre	Overtroisk Doven Sorgløs Uvidende musikalsk	Overtroisk Musikalsk Doven Uvidende forlystelsessyg	Musikalsk Sorgløs Doven Forlystelsessyg Pralende

¹ Katz, D. & Braley, K.W. (1933). Racial Stereotypes of 100 college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.

² Karlins, M., Coffman, T.L. & Walters, G. (1969). On the fading of social stereotypes: Studies in three generations of college students. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 1-16.

En sådan undersøgelse på tværs af tiden kan give et nyttigt indblik i udvikling af stereotyper og fordomme, og det er så op til os at sætte dette i perspektiv. Det vigtige her er, hvordan bestemte opfattelser af diverse grupper tilsyneladende læres af den enkelte og bliver en del af personens måde at tænke og handle på. Det samme passer måske for hele grupper og endda samfund, og det kan betyde, at stereotype opfattelser har meget svært ved at ændre sig med mindre de bliver reelt udfordret gennem kritisk tænkning. Hvis man sætter det her i relation til fx udviklingen af kønsstereotyper henover tid, er det oplagt at overveje, i hvilket omfang folks kognitive skemaer (mentale repræsentationer) af, hvad en mand hhv. kvinde kan er med til at præge vores vurdering af mænds og kvinders muligheder og handlinger. Trækker man det op på et politisk plan som fx modparterne i mellemøstkonflikten, begynder man at se, hvordan den enkelte og gruppens forestillinger om modparten er med til at præge udviklingen. Det er *mennesker*, der handler i de forskellige situationer, og de handler ud fra deres forestillinger om sig selv og andre. Menneskers opfattelse af ting er det vigtige i forhold til at forstå deres handlinger, og disse opfattelser behøver ikke være korrekte.

Socialpsykologen Allport skrev i sin vigtige bog³, at stereotyper har forskellig baggrund:

1. **Historisk perspektiv** (Serbere, Albanere, Svenskere, Tyskere mm.)
2. **Politisk perspektiv** (middel til at retfærdiggøre krig, religiøs intolerance, økonomisk undertrykkelse).
3. **Sociokulturelt perspektiv** (hævder at den egentlige grund til forskelle mellem sociale grupper er, at man *føler*, at der er forskelle)

Nyere forskning i stereotyper

Tidligere var tendensen, at stereotyper pr. definition var noget dårligt. Det skyldes måske, at megen socialpsykologisk forskning omkring stereotyper fandt sted i USA, som er et land med store raceproblemer. I vore dage er tendensen imidlertid især i Europa, at man ikke udelukkende betragter stereotyper som noget dårligt. Socialpsykologen Sherif⁴ sagde bl.a., at stereotyper genspejler reelle konflikter mellem grupper, og at man i stedet for at spørge om de er objektivt korrekte eller sande, så skal stereotyper ses i den rette kontekst nemlig som udtryk for forholdet mellem grupper. Derfor er stereotyper iflg. Sherif også fleksible, og de kan ændre sig i takt med, at forholdet til den givne gruppe forandres. Brislin (1993)⁵ siger fx., at stereotyper ikke skal ses som noget sygeligt, men som et forsøg på at organisere og huske information, og den slags er nyttigt og nødvendigt for mennesker. Hans opfattelse går i retning af, at det er en helt almindelig kognitiv proces. Denne tilgang har sammen med teorien om social identitet⁶ ført til en ny retning indenfor forskning i stereotyper både i USA og andre steder i verden. I stedet for at se en udtalelse som: ”De er allesammen ens” som en diskriminerende og fanatisk udtalelse, mener man nu, at den måde at tænke på er et resultat af en almindelig kognitiv proces kaldet ’udgruppens ensartethed’. Det betyder helt enkelt, at folk mener, at alle af udgruppen stort set er ens. Modsat er der en tendens til at man er opmærksom på

³ Allport, G.W. (1954) *The nature of prejudice*. Reading, Mass.. Addison-Wesley.

⁴ Sherif, M. (1966). *Group conflict and co-operation*. Their social psychology. London: Routledge & Kegan Paul.

⁵ Brislin, R. (1993) *Understanding culture's influence on behaviour*. Orlando Fla.: harcourt Brace Jovanovich.

⁶ Tajfel (se kort introduktion til social identitetsteori)

mange individuelle forskelle i sin egen gruppe, indgruppen. Heraf kan man se, at indgruppen snarere ses som individuelle individer i en gruppe. Udgruppen derimod ses som et hele.

Iflg. denne nye tilgang sker dannelse af stereotyper gennem flg. process.

1. **Kategorisering** (sociale kategorier): folk indpasses i grupper på baggrund af fælles egenskaber fx køn, race, nationalitet, høj, fed eller andet. På mange måder er det en nyttig proces, men der er ulemper. Man kommer let til at fokusere for meget på *forskelle* mellem grupper og nedtone ligheder mellem dem på grund af bl.a. fænomenet med illusoriske korrelationer (dvs. at man mener visse træk optræder sammen med andre, fx. hvis én indvandrer er involveret i en kriminel handling, har folk en tendens til at mene, at alle indvandrere er kriminelle). Det ser også ud til, at man opfatter fx alle kinesere som værende ens (dvs. man har en stereotyp opfattelse af kinesere som gruppe snarere end som individer med forskelligheder). Endelig har vi en tendens til kun at forholde os til information, som bekræfter vores opfattelse. Det kaldes bekræftelsestilbøjelighed (på engelsk: confirmation bias). På den måde overlever stereotyper.
2. **Indgruppe/udgruppe tilhørsforhold**: i kategoriseringsprocessen ser folk iflg. social identitetsteori sig selv som del af en gruppe (land, by, sportsklub, religion, politisk parti mm.), og det udgør indgruppen. Andre grupperes i udgrupper. Konsekvensen af dette kan medføre konflikter mellem grupper i form af diskriminering eller aggression. Man kan tænke på fans af forskellige fodboldklubber som FCK og Brøndby i forbindelse med fodboldkampe. Eller man kan tænke på muslimer og hinduer i Indien.

Klassisk experiment i stereotyper, der bliver til fordomme og diskriminering: De blåøjede og de brunøjede.

Psykologerne Aronson og Osherow ⁷ foretog i 1968 felteksperimentet i USA med elever, som var 9 år gamle. Også deres lærer Jane Elliot ⁸ deltog. Formålet med eksperimentet var at vise eleverne, hvordan det føltes at være diskrimineret. Den første dag fortalte Elliot klassen, at brunøjede er mere intelligente og bedre mennesker end folk med blå øjne. De brunøjede elever skulle være de ledende i klassen og have privilegier, selvom de var i mindretal. De mindreværdige blåøjede skulle holdes på plads med diverse regler som at komme sidst ind i klassen, sidde bagest i klassen, og de skulle have mindre frikvarter. De skulle også gå med bestemte kraver som tegn på deres mindreværdige status.

I løbet af meget kort tid begyndte de blåøjede at lave meget dårligere skolearbejde, de blev deprimerede og vrede og beskrev sig selv negativt. De brunøjede blev ondsksfulde, undertrykte de andre og mobbede dem. Allerede den næste dag fortalte deres lærer dem, at hun havde løjet. Det var i virkeligheden dem med de blå øjne, som var overlegne. Dernæst skiftede mønstret hurtigt. Nu var det den anden gruppe, som viste fordomme og diskriminerende adfærd. Hun fortalte så børnene om formålet med øvelsen, nemlig at det var sket for at give dem indblik i hvor

⁷ Aronson, E. & Osherow, N. (1980). Co-operation, prosocial behaviour and academic performance: Experiments in the desegregated classroom. I: L. Bickman (Ed.). Applied social psychology annual, vol. 1. Beverly Hills, California; Sage Publications.

⁸ Jane Elliot skrev en bog 'The Eye of the storm' og eksperimentet blev filmet ('A class divided').

Filmen har været vist i dansk TV flere gange. Programmet kan ses her på engelsk <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/divided/>

modbydeligt fordomme og diskriminering var.⁹ I vore dage ville et sådant eksperiment ikke kunne finde sted af etiske grunde, men forsøget viste, hvor let det var at påvirke børnene til at have stereotype opfattelser af hinanden baseret på vilkårlige ydre tegn. Det viste også, at man kunne få børnene til at acceptere forskelsbehandling på baggrund af disse. Ligeledes demonstreredes det i forsøget, hvordan det påvirkede den enkelte og gruppen. Af disse grunde vises filmen stadig som et klassisk eksempel på processer omkring stereotyper, fordomme og diskriminering. Elliot fulgte siden arbejdet op med felteksperimenter med voksne. Her sås nøjagtigt det samme mønster. Udover at illustrere stereotyper og fordomme viser filmene også, hvordan konformitet præger adfærden i sådanne grupper udsat for pres, og hvordan kun ganske få gør oprør mod lærerens diskriminerende opførsel. Man kan måske på baggrund af ovenstående konkludere, at stereotype forestillinger og fordomme ikke i sig selv udelukkende er problematiske. Det bliver de først, når genstanden for fordommene forfølges, dvs. når diskriminering finder sted.

Konflikt mellem grupper

Fordomme opfattes af socialpsykologer som en *holdning* mens diskriminering er *handling*. En af de klassiske forklaringer på konflikt mellem grupper er Sherifs '**realistisk konflikt teori**'¹⁰. Teorien forudsiger, at konflikt mellem grupper opstår på baggrund af interessekonflikter eller konkurrence. Når to grupper ønsker det samme og ikke begge kan få det, opstår der fjendskab. Sherif udviklede sin teori bl.a. på baggrund af det velkendte eksperiment i Robbers Cave parken med en gruppe på 22 hvide middelklasse protestantiske veltilpassede drenge på sommerlejr. De blev tilfældigt udpeget til at leve i to grupper på hver 11 drenge. Grupperne boede i hver deres hytte på området og vidste intet om den anden gruppe og havde ikke kontakt med hinanden. Ingen af drengene kendte hinanden, før de kom til lejren.

I den første del af felteksperimentet blev de to grupper hver for sig sat til at samarbejde omkring forskellige opgaver. Forskerne observerede, at nogle klare normer opstod i gruppen, og disse normer var med til at definere gruppens identitet. Den ene gruppe kaldte sig 'Klapperslangerne', og den anden kaldte sig 'Ørnene'. Mod slutningen af første uge, fik de to grupper at vide, at der også var en anden gruppe i området. Nu begyndte et sprog som hurtigt antog dimensioner af 'dem' og 'os', selvom grupperne slet ikke havde været i kontakt med hinanden.

Den anden fase i felteksperimentet begyndte med annonceringen af en stor turnering mellem de to grupper, bl.a. ti forskellige sportsbegivenheder. Drengene fik også at vide, at hver gruppe ville få point for deres hyttes tilstand. Man kunne vinde en fantastisk præmie, medaljer og fine sportsknive til hver af gruppemedlemmerne i den vindende gruppe. Før turneringen begyndte, blev klapperslangerens flag brændt, og lejrlederne var nødt til at gribe ind i en strid mellem de to grupper. Med lidt hjælp fra lejrledelsen vandt Ørnene, men senere stjal Klapperslangerne deres medaljer og knive fra dem.

Begge grupper viste en udpræget præference for deres egen gruppe, indgruppen. Klapperslangerne fremstillede stereotypt deres egen gruppe som tapper, sej, og venlig, hvorimod Ørnene var det modsatte (og lige så stereotyp) tyve, stinkdyr og Karl

⁹ Filmen 'The Wave' kan beskrive det samme.

¹⁰ Sheriff, M., Harvey, O.J., White, B.J., Hood, W.R. & Sherif, C.W. (1961) Intergroup conflict and cooperation: The Robbers Cave Experiment. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press. Her gengivet fra Gross, R. (1997) Psychology. The Science of mind and behaviour. London: Hodder & Stoughton. 2nd ed. Side 465.

Smarter. Ørnegruppen havde på samme måde et totalt positivt syn på sig selv og en meget negativt opfattelse af Klapperslangerne.

Feltkspperimentet viste, at en konkurrence mellem de to grupper kunne medføre konflikt. Imidlertid viste en senere del af eksperimentet også, at man kunne etablere et samarbejde, når begge grupper havde det samme fælles mål. Selvom der er tale om et 'gammelt' social eksperiment, og hele eksperimentet var meget kontrolleret, betyder det ikke, at resultaterne af det er ubrugelige i dag. Det skyldes at eksperimentet sættes fokus på højaktuelle (til alle tider gyldige?) konfrontationer mellem grupper af mennesker, og hvordan de håndterer det. Ved at inddrage nyere forskning omkring grupper og konflikter vil man kunne vurdere, om Sherifs resultater stadig er gyldige, samt om man kan generalisere resultaterne til 'det virkelige liv'.

Gruppemedlemsskab- 'minimalgruppen'.

Ifølge Tajfel og hans kolleger¹¹ er viden om en anden gruppes eksistens nok til at skabe grobund for diskriminering. Forskerne viste i et kontrolleret laboratorieeksperiment, at forsøgspersoner som helt tilfældigt blev sat i to grupper, hurtigt udviklede pro-indgruppe og anti-udgruppe holdninger. Dette er blevet kaldt 'minimalgruppeparadigmet'. Iflg. Tajfel forudsætter diskriminering, at folk har kategoriseret sig selv og andre i hhv. indgruppe og udgruppe. Men hvordan kan man forklare det? Tajfel og Turner¹² formulerede teorien om den sociale identitet, som er blevet brugt til bl.a. at forklare sportfans opførsel i forbindelse med kampe på ude-og hjemmebane.

Kritik af minimalgruppeforskning peger på, at resultater af kontrollerede eksperimenter i et laboratorium ikke uden videre kan overføres til det virkelige liv, fordi deltagerne ikke selv kunne bestemme, hvordan de ville vurdere udgruppen. Senere undersøgelser viser nemlig, at hvis medlemmer af en gruppe i sådan et eksperiment selv får lov til at beskrive udgruppen, og der heller ikke er lavet en eller anden kunstig kappeleg, så ser man ikke de samme stereotype fordømmelser af udgruppen.¹³ Det er vigtigt at inddrage i en vurdering af Tajfels eksperiment. Det kunne se ud til, at en kunstig kappeleg skaber forudsætning for konflikt, men at negativ vurdering af udgruppen ikke nødvendigvis opstår, hvis det ikke sker i eksperimentet. Sådanne resultater er vigtige, fordi de måske viser, hvorfor folk med mange fordomme ofte påstår, at den gruppe, som de ikke bryder sig om, konkurrerer med dem (fx 'de tager vores arbejde'), selv når det er temmelig klart, at det ikke er korrekt. Det viser også, at hvis man lader folk konkurrere om begrænsede ressourcer, så er det nok til at frembringe fjendtligheder.

Bekæmpelse af racisme og gruppekonflikter

Nogle af de teorier som har været fremme om begrænsning af gruppekonflikter fremhæver, at *kontakt* mellem grupper og samarbejde om fælles mål er en vigtig forudsætning for at begrænse diskriminering. Elliot Aronson¹⁴ og kolleger udviklede en kollektiv arbejdsform for skoleklasser i forbindelse med forsøget på at integrere de

¹¹ Tajfel, H., Billig, M.G. & Bundy, R.P. (1971) Social categorisation and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1 (2), 149-78.

¹² Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979) The social identity theory of intergroup behaviour. I: S. Worschel & W. Austin (eds.) *Psychology of Intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.

¹³ Mummendey, A. & Schreiber, H.J. (1984) Social comparison, similarity and ingroup favouritism: A replication. *European Journal of Social Psychology*, 14, 231-3 I: Hayes, N. (2000). London: Thompson Learning. P. 495.

¹⁴ Aronson, E., Blaney, E., Stephan, C., Sikes, J. & Snapp, M. (1978). *The Jigsaw classroom*. Beverly Hills, CA: Sage. (1978)

forskellige etniske grupper i skolesystemet i Texas og Californien. Man satte børn af forskellig etnicitet sammen og gav dem så nogle opgaver at løse. Opgaverne kunne kun løses i fællesskab. Det viste sig, at elever som arbejdede i en sådan klasse kunne lide hinanden, var mindre fordomsfulde og opnåede bedre akademiske resultater sammenlignet med børn i almindelige klasser. I Danmark arbejdes i disse år med integrationsprogrammer i folkeskolen, men i hvilket omfang tages der fat på den enkeltes negative stereotype forestillinger om 'de andre' og deres betydning for en positiv integration? Meget af dette foregår som vi har set på individ- og gruppeniveau, og med forståelse for de involverede psykologiske processer kan man måske nå videre i disse alvorlige sociale spørgsmål. Derfor er det vigtigt at følge forskning i metoder til at begrænse både fordomme og diskriminering.